

ЛЕКЦИЯ 2. ҰЛТТЫҚ СПОРТ ТҮРЛЕРІНІҢ ҚР ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНДЕГІ АЛАТЫН ОРНЫ.

1. Жоспары:

1. Қазақстан Республикасында ұлттық спорт түрінің өткен жылғы даму ерекшеліктері. ҰСТ шұғылданушылардың саны мен сапасы.
2. Қазақстан Республикасында ұлттық спорт түрінің өткен жылғы даму ерекшеліктері. ҰСТ шұғылданушылардың саны мен сапасы.
3. Дене шынықтыру жүйесіндегі ұлттық спорт түрлерінің алатын орны. Ұлттық спорт түрлерінің жастарды тәрбиелеудегі орны.
4. Спорттық федерациялар. Ұлттық спорт түрлерінің қоғамдағы дамуы.
5. Қазақ күресінің әдіс-айла тәсілдеріне енгізілген өзгерістер. Тоғызқұмалақ ойынының әдіс-айла тәсілдеріне енгізілген өзгерістер. Оқу-жаттығу жұмысындағы жаңа өзгерістер, жарыстарды талдау.

2 Мақсаты мен міндеттері: Студенттерге теориялық білім беру, өз бетінше жұмыс жасауға үйрету

Сабақ мазмұны:

3 Лекция мазмұны (қысқаша): Қазақтың ұлттық ойындары туралы қалам тартқан ғалымдар Е.Сағындықов, Ә.Диваев, М.Жұмабаев, М.Тәнекеев, Б.Төтенаев, М.Балғымбаев, Ә.Бүркітбаев, т.б. ұлттық ойындардың жастар үшін тәрбиелік мәні зор екенін атап өтеді.

Қазақтың «Ақсерек-Көксерек», «Ақсүйек», «Орамал тастамақ», «Шілік», «Арқан тарту», «Аударыспақ» сияқты ұлттық ойындары қайрат-жігерді, байқампаздық пен сезімталдықты арттырса, ал «Тоғызқұмалақ» сияқты ойындар ойлау қабілетін арттырады.

А.А.Диваев "Қазақ балаларының ойындары" мақаласында ер балалар мен қыздардың саз балшықтан жануарлардың түрлі мүсіндерін жасау, қуыршақтарына киім тігу қабілеттері көрсетіліп, "Соқыр теке", "Көк сиыр", "Бөрік жасырмақ" т.б. ойындардың мазмұнын ашады. Сондай-ақ, "Қырғыз жастарының көне ойындары" мақаласында, тойда, айттарда ауыл жастарының ат жарыстары "Қыз қуу", "Көкпар", "Аударыспақ" т.б. ойындары жайында мағлұматтар береді. Әрине, бұл ойындардың дене тәрбиесінде алатын орны өзгеше, әсіресе, спорт саласында.

Басқа бір зерттеуші Сәкен Сейфуллин туралы: "Біздің ауылда барлық жерде әнді де, ертегіні де естуге болатын. Кештер, ойын-сауықтар, айтыс жиі ұйымдастырылатын. Бала жастан осы әндер, айтыстар, ошақ қасында естіген осы ертегілер мен аңыздар менің санамда қалып қойды," - деп балалар ойындарын әндермен, айтыстармен байланыстыра қарастырады. Қазақ халқының өмірінде ойынсыз тірлік бітпеген тіпті көшіп қонуда да жастар

аяғын ойынға айналдырып отырған. "Бұл елдің ескі бір салты бойынша, көші-қон кезінде жастар әуелі үлкендердің үйін тігісіп береді. Одан соң жетім қалған үйлерді де тігіседі. Ең соңында отау үйлерді қалдырып, аяғын ойындауға айналдырып әкетеді" – деп жазған екен Ғабит Мүсрепов "Ұлпан" повесінде.

Кеңес дәуірі жылдарында қазақтың ұлттық дәстүрлі халық ойындары күн тәртібіндегі өзекті мәселе болғанына қарамастан, сол тоталитаризм кезінде дәстүрлі ұлттық ойындарды зерттеген авторлар қатарында М.Тәнекеев, Б.Төтенаев, М.Болғымбаев, Ә.Бүркітбаев, т.б. есімдерін атауға болады. Әсіресе М.Тәнекеевтің қазақтың ұлттық және дәстүрлі ойындарын зерттеген деректерінің өзі жеке мәселе. Оның негізгі еңбектері Қазақстандағы спорт пен дене тәрбиесі саласына арналған. Ең бастысы, ол дене тәрбиесінің халықтық педагогикасы сияқты көкейтесті мәселесінің негізін қалаған М.Тәнекеевтің авторлығымен шыққан алғашқы туынды «Казахские национальные виды спорта и игры» (Алматы, 1957).

Бұл зерттеуінде ізденуші қазақтың «Тоғызқұмалақ» ойынының ереже тәтіптерін таразылап, халық ойынының қажетті жақтарын ашып, сонымен қатар басқа да ұлттық қозғалмалы, спорттық ойын түрлеріне тоқталып, анықтама беріп жіктеп, құнды мұрағат деректеріне сүйене отырып, ғылыми сараланған пікірлер айтады. Ғалым негізінен Қазақстандағы Қазан төңкерісіне дейінгі кезеңде дене тәрбиесі мәдениетінің дамуын талдай отырып, тарихта тұңғыш рет, дене мәдениеті мен спорттың екі даму бағытын қара халықтық және ақсүйектік деп көрсетіп, оны формациялық әдістемеге сүйеніп, яғни таптық тұрғыдан қарастырады.

Сонымен бірге ғалым зерттеуіне әскери қолданбалы маңызы бар кейбір спорт және ойын түрлерінің өрлеуіне отаршыл Ресей патшалық өкіметінің саяси көзқарасын көрсетеді. М.Тәнекеевтің аталған еңбегінде таптық-формациялық идеологиялық көзқарас тұрғысынан сол заманға сай зерттелгеніне қарамастан, бүгінгі күні өз құндылығын жоймаған, ғылыми тұрғыдан аса жоғары еңбек болып табылады. М.Тәнекеевтің басшылығымен бұдан басқа да бірнеше ғылыми монографиялық еңбектер жазылды. Кеңестік кезеңдегі ұлттық ойындардың маңызы мен қажеттілігін көрегендікпен қарастырған ғалым Б.Төтенаев «Қазақтың ұлттық ойындары» (Алматы, 1994) атты еңбегінде дәстүрлі қазақ ойындарын бірнеше топқа бөліп, ойын шарттарын жазып, жастар үшін тәрбиелік мәнін дәлелдеп, ойын зерделеген.

Аталған автор қаламынан халықтың этнопедагогика мен ұлттық ойындар арасындағы байланыс және ойындардың ертеңгі болашаққа керекті қасиеттілігін зерттеген басқа да қомақты ізденістер дүниеге келеді. Е.Сағындықовтың авторлығымен жазылған ғылыми монография «Ұлттық

ойындарды оқу-тәрбие ісінде пайдалану» (Алматы, 1993) деп аталады. Ғылыми еңбекте қазақ мектептерінде I-VI сыныптарда қазақ халық ойындарын жекелеген классификацияларға топтап, оны сабақта және сабақтан тыс тәрбие жұмыстарында қолдану әдістері анықталып, қазақ халық ойындарына педагогикалық талдау жасалып, оқу үрдісінде пайдалану қажеттілігі негізделді.

Ә.Бүркітбаевтың авторлығымен 1985 жылы жазылған «Спорттық ұлттық ойын түрлері және оның тәрбиелік мәні» жинағында ұлттық спорты түрлері мен ұлттық спорт ойындарының балалардың күнделікті өміріндегі алатын орны, тәрбиелік маңызы және ат спорты мен ұлттық ойындардың ережесі қарастырылса, М.Балғымбаевтың «Қазақтың ұлттық спорт ойыны түрлері» (Алматы, 1985) атты еңбегіндегі ат спортына қатысты бәйгені бастап жорға жарыс, аударыспақ, жамбы ату, аламан бәйге, т.б. жарыс түрлеріне салыстырмалы талдау жасалады. Бала өміріндегі ұлттық және спорттық қимыл-қозғалыстық ойынның алатын орны, формасы және мазмұны үлкен адамның тұрмыстық күйімен, еңбек түрімен яғни, мазмұнымен салыстырылса, қаладағы қажеттіліктің бір тұсы адамды дағдыға үйрету екендігін байқаймыз. Ғалым А.Усова өз еңбегінде ойынның мәнін баланың дербес іс-әрекеті, айналасындағы өзгерістерді танып-білуге, белсенді әрекет етуге жол ашуы ретінде түсіндіреді. Автордың айтуынша шынайы өмірде баланың аты – бала. Өз бетінше әлі ештеңе тындырып жарытпайтын жан.

Қам-қарекетсіз өмір ағысына ілесіп кете барады. Ол ойын үстінде бейнебір ересек адам тәрізді өз күшін сынап көреді». Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту барысындағы спорттық жаттығулар И.Давыдов, Л.Былеева, В.Яковлев, Н.Поддякова, Н.Михайленко, Д.Куклова және тағы басқалар ерекше назар аударған. И.Давыдов ойын мен ойыншық және дидактикалық құралдарға ғана сүйеніп, мектепке дейінгі балалық кезді заттар жөнінде жекелеген нақты түсініктер, жинақтау кезеңі деп түсіну қателік деп дәлелдейді. Бұл кезде дене шынықтыру мен ақыл-ойын ақыл-ой дамуына, жалпы түсінік пен ұғымның қалыптасуында, маңызды ойлау операциялары: талдау, салыстыру, қорыту, қабілетіне қажетті организм деп аударған. И.Давыдов ойын-ойыншық және дидактикалық құралдарға ғана сүйеніп мектепке дейінгі барлық кездерге заттар жөнінде жекелеген нақты түсініктер жинақтау кезеңі деп түсіну қателік деп дәлелдейді. Бұл кезде дене шынықтыру мен ақыл-ой дамуына, жалпы түсінік пен ұғымның қалыптасуына, маңызды ойлау операциялары: талдау, салыстыру, қорыту қабілеттеріне қажетті организм деп тұжырымдайды.

Д.Хухлаеваның пікірінше, дене шынықтыру жаттығуларын ойынмен ұштастырған сәтте баланың тұрақты іс-әрекетке бейімділігінің қалыптасуы

айқын сезіледі, сондықтан дене шынықтыру күнделікті қажеттілік болуымен қатар денсаулықтың, шыдамдылық пен тез қимыл-әрекеттің символы болып табылады.

М.Контарович, Л.Михайлованың авторлығымен жазылған еңбекте жыл мезгіліне сәйкес қыс айларында ойналатын ойындар, топ болып ойнайтын, жеке бір балаға арналған далада өткізілетін қимыл-қозғалыс ойындарының әдістемелік нұсқауы берілген.

Ойын түрлері мен шарттарын бала жасына қарай бөліп классификация жасап, бірнеше халық ойындарын ұсынған. Олардың ішінде «Қояндар» (2-3 жасарларға), «Аңшы мен ит және қояндар» (4 жастағылар үшін), «Торғай мен мысық» (5-6 жастағыларға арналған) қозғалмалы ойындарын зерттеп, қолданысқа түсірген.

А.Быкованың басшылығымен баспадан шыққан «Физическое воспитание в детском саду» кітабында балабақшаның әр тобында жас ерекшелігіне қарай өткізетін қарым-қатынас ойындарын ұйымдастыру және оны өткізу әдістері, т.б. мәселелер қарастырылған. Мысалы, қозғалып ойнау барысында алғашқы күннен бастап балаларды өзін-өзі тежеуге үйрету, сонымен қатар барлық баланың қабылдау қабілеті бірдей емес екендігі, яғни белсенділер мен жайбасар әлсіз балалар арасындағы тепе-теңдікті сақтау қасиеті, оларды әр түрлі ойынға тарту арқылы шыңдау, ұмтылдыру, бірнеше рет бір ойынды ойнату барысындағы баланың физиологиялық өзгерісімен қатар психологиялық тұрғыдан сенімділігінің артады.

Еліміздің егемендік алуы Қазақстандағы дене шынықтыру, ұлттық ойындар мәселесіне басқаша сын көзбен қарауды талап етеді. Осы орайда соңғы жылдары біздің қарастырып отырған ізденіс тақырыбымызға орай бірнеше ғылыми еңбектер жарық көрді. Е.Мұхиддинов қазақтың ұлттық ойындарын дамыған қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық құрылыммен байланысты қарастырады. Дене шынықтыру пәнінің теориялық дәлелдемесін қазақтың ұлттық ойындарының тәжірибелік жағымен біртұтас алып қарайды.

Еңбек жалпы – психологиялық емес, әлеуметтік категория. Сондықтан да оның заңдылықтарын қоғамдық ғылымдар зерттейді. Ал психологиялық тұрғыдан зерттелер нәрсе жалпы еңбек емес, еңбектік іс-әрекеттің психологиялық бірліктері. Еңбек – белгілі нәтижеге жету үшін бағытталған, белгілі мақсатқа орай, ерік күшін қосу мен реттелуші мақсат бағдары, саналы іс-әрекет. Еңбектенуден адам қабілеті дамиды, оның мінезі тұрақтанады.

Адамның еңбекке бағытталған субъективтік қатынасы адамдардың санасындағы бейнеленетін объектив қоғамдық қатынастарға тәуелді. Әдетте, еңбек адамның қалыпты қажеттігі. Еңбек ету – өзінді іс-әрекетте көрсете білу.

Әрқандай нақты іс-әрекеттегідей, еңбек те адамның барша қасиеттері мен сапалары қатысып, көрініс береді.

Баланың әрқандай даму кезеңдеріне сай, еңбек түрлі болады. Бүгінгі нақты іс-әрекет ендігі іс-әрекеттің дайындығы, тиісті қажеттіктер дамиды, танымдық мүмкіндіктері мен әрекет-қылық ерекшеліктері ашылады. Осыған орай психологияда іс-әрекеттің жетекші түрі ұғымы қалыптасқан. Қай жаста болмасын, іс-әрекеттің үш түрі де (ойын, оқу, еңбек) өз маңызына ие, бірақ, белгілі бір этапқа қарай олардың әрқайсысына деген қажетсіну әртүрлі мазмұнға ие. Ал осылардың ішінде жас кезіңіне байланысты бала психикасына маңызды өзгерістер енгізіп, ондағы танымдық процестер мен жеке адамдық қасиеттердің қалыптасуына ықпал жасай алатыны ғана іс-әрекеттің жетекші түрі деп есептелінеді.

Мектепке дейінгі жастағы бала үшін мұндай әрекет түрі – ойын. Ал мектепте оқу еңбегі басым болады. Кемелденген сайын еңбектің ролі арта түседі. Жетекші қызметпен шұғылдану барысында субъект дамуымен қатар, келесі жас кезеңіне сай, жаңа жетекші іс-әрекет қалыптасады. Осы жетекші іс-әрекет түрімен айналыса бала өзінде әлеуметтік ортамен болатын жаңа қатынастарды, жаңа білімдер қоры мен психологиялық құрылымын өзгеріске келтіреді. Бұл тұрғыдан іс-әрекеттің барлық түрлері де теңдей мәнді де маңызды.

А.Құралбекұлы мен С.Әкімбайұлы жалпы білім беретін қазақ мектептерінің дене шынықтыру жүйесінде қазақ этнопедагогикасы материалдарына, оның ішінде халық шығармашылығы мен ұлттық ойындарды тиімді пайдаланудың ғылыми теориялық-әдістемелік негіздеріне сүйене отырып талдау жасаса, А.Айтпаеваның ғылыми еңбегінде орыс тілінде оқытатын мектептердің бастауыш сынып оқушыларын тәрбиелеу құралы ретінде қазақ халқының ойындарын пайдаланудың теориялық-әдістемелік негіздері жасалып, олардың тәрбиелік мүмкіндіктері айқындалған.

Сонымен, ғалымдардың еңбектерін саралай келе еңбектену мен қимыл-қозғалысты, дене шынықтыруды жетілдірудің арқасында ақыл мен ойдың дамытып, тән мен жан сұлулығының артатынын дәлелдейді.

"Балалықтың жанына ойын - азық" деп Сұлтанмахмұт Торайғыров айтқандай, балалар үшін ойын үлкен талқы. Түрлі ойындар кезінде олардың дүниетанымы кеңейіп, мінездері қалыптасады. Туған халқының әдет-ғұрпымен, жақсы дәстүрлерімен танысады. Рухани тәрбие дегеніміздің өзі де кейбір ұлттық ерекшеліктерді, ана тілін, туған халқының ауыз әдебиетін білуден басталады емес пе?

Қандай ойын болмасын жастарды тұрмыста қажетті қасиеттерге машықтандыруды мақсат етеді. Сондықтан да мұны тәрбиенің, жалпы мәдени

мұралардың бірі ретінде қараймыз. Қазір балалар отбасымен қатар қоғамдық мекемелерде, балалар бақшаларында, мектеп-интернаттарда да тәрбиеленеді ғой. Сондықтан осы мекемелердегі тәрбиешілер, оқытушылар ұлттық ойындарды өздерінің күнделікті қызметінде пайдаланып отырса, бұдан зиян келмес еді.

Соңғы жылдары ауылдарда жаңа дәстүрлер кең өріс алып, мереке-сауықтар жаңа мазмұн, формалар тапты. Үйлену тойы, шілдехана сияқты адам өмірінің қуанышты күндері ұжымның, дос-жарандардың, туған-туысқандардың кең қатынасуымен өтеді. Оның үстіне туған күн, азаматтық борышын өтеуге армия қатарына жастарды аттандыру, паспорт алу сияқты сәттердің қайсысы болмасын қазір салтанатқа ұласады. Мұндай қуанышты күндердің көркі ұлттық ойын-сауықтарымыз болса, халық мәдениетінің де мерейі өсіп, абыройы асқақтай бермек.

4 Оқытудың техникалық құралдары: интеракт. тақта, проектор т.б.

5 Лекцияның әдістері мен түрлері: сұрақ-жауап, дөңгелек үстел

6 Әр түрлі күрделілік деңгейдегі тапсырмалар

1 деңгей

- Қазақстан Республикасында ұлттық спорт түрінің өткен жылғы даму ерекшеліктері.
- ҰСТ шұғылданушылардың саны мен сапасы.

2-деңгей

- Қазақстан Республикасында ұлттық спорт түрінің өткен жылғы даму ерекшеліктері.
- ҰСТ шұғылданушылардың саны мен сапасы.
- 3. Дене шынықтыру жүйесіндегі ұлттық спорт түрлерінің алатын орны.

3-деңгей

- Ұлттық спорт түрлерінің жастарды тәрбиелеудегі орны.
- 4. Спорттық федерациялар. Ұлттық спорт түрлерінің қоғамдағы дамуы.

7 СӨЖ және ОБСӨЖ тапсырмалары (Өзіндік жұмысқа арналған тапсырма нұсқаулары көрсетіледі)

- Қазақ күресінің әдіс-айла тәсілдеріне енгізілген өзгерістер.
- Тоғызқұмалақ ойынының әдіс-айла тәсілдеріне енгізілген өзгерістер.
- Оқу-жаттығу жұмысындағы жаңа өзгерістер, жарыстарды талдау.

8 Пайдаланған әдебиеттер

1. Физическая подготовка единоборцев. Теоретико-практические рекомендации. ТВТ Дивизион Москва-2017 Д.В.Максимов, В.Н.
2. Ұлттық спорт ойындары. Оқу құралы. Альманахь. Алматы-2019. Б.А.Шилібаев.
3. Е.Алимханов. Қазақтың ұлттық халық ойындары мен спортының теориялық және педагогикалық негіздері. Қазақ университеті баспасы. Монография. Алматы-2018.
4. Казакша курес. Учебное пособие. Алматы. Мектеп. 2011. П.Ф.Матушак, Е.М.Мухиддинов.